Richard SÂRBU

Universitatea de Vest, Timişoara
Western University of Timişoara

Istroromânii de azi, vlahii balcanici de odinioară

Istro-Romanians of today – the Balkanian Vlachs of the past

In the first part of the paper, the main theories regarding the origin of istroromanians are presented. Then, the author refers to the current state and tendencies of the istroromanian dialect, which is at the moment under the massive influence of the Croatian language, to the language of the predominant population and to the "asymmetric" bilingualism of the speakers of this dialect.

In the final part, the author proposes some modalities (ways, measures) meant to contribute to the rescue of this idiom from disappearance, a real "living muscum" of the ancient Romanian language.

Keywords: dialect, Istro-Romanian, bilinguism, vocabulary, morphosyntax

Institution's address: Bd. V. Pârvan 4, Timişoara, România,
tel: +40-(0)256-592111, fax: +40-(0)256-592311

Personal e-mail: *richardsarbu@yahoo.com*

*ČAIO A NOSTRU**

Ân lumele de Čĺia şi de Filiu şi de Duhu Svetile, amen.
Čĺio a nostru če-ş ân nebo, neca se sveta lumele a tev,
Viro cralievstvo a tevo, neca fiie volia a tĺ,
Cum ân nebo aşĺ şi pre pemint.
Pâra a nostra de saca zi şi astez ne dĺ
Şi dugurle nę otpustę ca şi şi noi otpuşčuim Ítora.
Nu nę pre tâmna cĺ le napelęi, nego de la tâmno čĺ nę dĺ. Amen.

*(Text rostit de Boris Doričič, la 62 ani, în 2000, decedat în urmă cu trei ani, autorul traducerii din croată în istroromână a rugăciunii *Tatăl nostru*, care, după mărturisirile mai multor jeieneni şi jeienence din corul bisericii, are mari şanse de a fi rostită şi cântată pe viitor, în această versiune, în biserica din Jeián).

Istroromânii, cea mai redusă ramură de români sud-dunăreni, ultimii care s-au desprins din matca comună, sunt urmaşii vlahilor balcanici, adică ai populaţiei autohtone romanizate din nord-vestul Peninsulei Balcanice, făcând parte din aceeaşi ramură cu dacoromânii, fapt relevat de multiplele similitudini lingvistice. În legătură cu patria primitivă a istroromânilor s-au exprimat până în prezent mai multe opinii, unele lipsite de temei ştiinţific, cum a fost cea a "autohtonismului" istroromânilor în Peninsula Istria, altele mult mai argumentate din punct de vedere istorico-lingvistic şi, de aceea, demne de a fi luate în considerare.

Astfel, după opinia renumitului învăţat clujean Sextil Puşcariu[1], strămoşii istroromânilor, "românii apuseni", cum îi numea el, erau situaţi în zona cea mai nordică şi dinspre vest a Dacoromaniei de odinioară, în teritoriul învecinat la vest cu Banatul românesc şi cu Crişana.

Alţi lingvişti, precum A. Philippide şi G. Ivănescu[2], împing mult spre vest hotarul teritoriului unde s-au constituit istroromânii, iar Ovid Densusianu[3] considera că locul de obârşie al istroromânilor se situează în nordul Dunării, şi

anume în zona Banat – Haţeg – Crişana. Această teză este susţinută de numeroasele asemănări dintre dialectul istroromân şi graiurile din zona menţionată.

Şi alţi cercetători români, cum sunt Iosif Popovici, Al. Rosetti, Nicolae Drăganu, împărtăşesc concepţia că istroromânii sunt strămoşii dacoromânilor din Munţii Apuseni, sud-vestul Transilvaniei şi Banat, care ar fi plecat în straturi spre coasta dalmată începând cu secolele al XI-lea – al XII-lea, înaintea venirii ungurilor în Transilvania (o dovadă certă în acest sens fiind absenţa maghiarismelor în dialect), până în secolul al XIV-lea, când numele româneşti se multiplică substanţial în peninsulă.

O menţiune specială, în această ordine de idei, merită concepţia lui Emil Petrovici, bazată pe argumente de fonetică istorică, potrivit căreia împrumuturile slave din istroromână, care s-au făcut într-o epocă mai veche, anterioară manifestării influenţei dialectelor croate istriene, sunt de origine sud-slavă orientală, de tip bulgăresc, şi nu de tip sud-slav occidental (sârbesc, croat), care lipseşte în nord-vestul Peninsulei Balcanice[4]. Ca atare, savantul clujean avansează ipoteza că strămoşii istroromânilor din evul mediu ar fi fost originari din sudul Dunării, din zona Timocului, unde se vorbeau, pe lângă graiuri româneşti, şi graiuri de tip bulgar, excluzând din teritoriul de formare a limbii române Moesia Superior (o concepţie de altfel criticată ulterior şi respinsă cu numeroase argumente de mai mulţi lingvişti).

Cercetările lui Emil Petrovici confirmă, de altfel, încă o dată teza învăţatului sloven Fr. Miklošič, formulată cu o sută de ani în urmă. De asemenea, Constantin Jiriček îi considera, atît pe vlahii din vechea Serbie, cât şi pe cei de pe litoralul adriatic, ca şi urmaşi ai românilor dunăreni. Nici lingvistul croat Petar Skok nu consideră că românii apuseni, strămoşii istroromânilor, ar fi constituit un rest al vechii populaţii romanice din părţile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice (cum susţinea S. Puşcariu), dat fiind faptul că această arie era demult slavizată când apar vlahii şi morlacii în regiunile occidentale ale teritoriului sârbo-croat. Acelaşi lingvist nu împărtăşea nici părerea lui Ovid Densusianu că strămoşii istroromânilor ar fi plecat spre vest din Transilvania.

Încercând să găsească o cale de mijloc, care să împace controversele iscate cu privire la originea istroromânilor, mai recent, Elena Scărlătoiu consideră că "marea masă a strămoşilor istroromânilor provine din regiunile septentrionale ale Peninsulei Balcanice" şi că "au existat mai multe "nuclee" situate atât în părţile centrale, de vest şi de nord-vest ale Transilvaniei, cât şi la sud de Dunăre, cu precădere în zona Timok – Prizren"[5]. Cum vedem, în lipsa unei concepţii unanim acceptate, problema originii istroromânilor rămâne încă deschisă.

Urmaşii vlahilor balcanici medievali, stabiliţi în peninsula Istria încă din secolul al XVI-lea, descendenţii "românilor apuseni", sunt cunoscuţi în literatura de specialitate şi sub numele de "rumeri" (cu rotacism), "cici"[6], "ciribiri"[7] sau "istrovlahi"[8]. Istroromânii de azi, totalizând câteva sute de vorbitori, trăiesc în două grupuri: în nordul peninsulei Istria, în localitatea Jeiăn (cr. Jeiane), din aşa-zisa regiune "Cicearia", unde alcătuiesc o comunitate lingvistică compactă, şi în sud, la poalele muntelui Učka (Monte Maggiore), în satul Susnievița, precum şi în câteva cătune puţin populate sud-istriene pe valea râului Raşa, nu departe de Susnievița (Kostârčane, Bârdo, Sucodru, Noselo ş.a.).

Dialectul istroromân, care s-a desprins din matca sa străromână mai târziu decât celelalte două dialecte româneşti sud-dunărene – aromâna şi meglenoromâna –, în decursul existenţei sale multiseculare a suferit puternice influenţe din partea mai multor limbi - croata, slovena, italiana (veneţiana istriotă), precum şi influenţa limbii germane, în perioada administraţiei austriece. Această influenţă multilaterală se reflectă, între altele, şi în numeroasele împrumuturi lexicale din aceste limbi.

Asupra graiurilor istroromâne vorbite în partea de nord şi în cea de sud a Istriei cel mai puternic s-a manifestat, însă, influenţa limbii croate standard, precum şi influenţa graiurilor locale croate istriene de tip ceacavian, vorbite în împrejurimi.

Cu toate acestea, în special în istroromâna vorbită la Jeiăn, s-au conservat mult mai bine străvechile structuri morfosintactice, precum şi vechiul fond lexical, dat fiind faptul că jeiănenii sunt situaţi mai departe de principalele magistrale rutiere sau feroviare. În Susnievița, de pildă, situată în apropierea magistralei Pazin – Labin – Rieca, s-au menţinut într-o măsură mult mai mică în grai structurile arhaice de tip românesc, sub influenţa îndelungată a limbilor croată şi italiană.

În mai multe anchete efectuate de noi în perioada 1982 - 2007, am urmărit, în speţă, principalele tendinţe manifestate în dialect, atât (1) la nivelul sistemului lexico-gramatical, cât şi (2) la nivelul vorbirii spontane a istroromânilor, cu referire specială la modalităţile specifice de manifestare a bilingvismului acestora şi la

consecinţele "dezechilibrării" lui continue[9].

Se remarcă, în primul rând, *intensificarea evoluţiei sale divergente* în raport cu româna (dacoromâna) şi cu celelalte dialecte româneşti suddunărene, ca o trăsătură dominantă a tendinţelor lui actuale. La nivelul vocabularului, mai ales, acest lucru este cât se poate de evident. Se observă o reducere în timp a termenilor de origine latină din vorbirea istroromânilor şi înlocuirea lor cu împrumuturi slave. Astfel, lingviştii care în lucrările lor se bazează pe atestări mai vechi ilustrează preponderenţa termenilor de origine latină. Sextil Puşcariu, de pildă, analizând ponderea cuvintelor de origine latină în fondul lexical esenţial istroromân, constată că din 100 de cuvinte referitoare direct la corpul omului 53 sunt de origine latină şi doar 3 de obârşie slavă, restul termenilor provenind din fondul panromanic ori au altă proveniență[10].

De asemenea, Vasile Frăţilă, în amplul său studiu despre cuvintele ce denumesc părţi ale corpului uman în istroromână, bazat pe atestări din cele mai vechi timpuri şi până astăzi, arată că numărul termenilor de origine latină este cu mult mai mare decât cel al împrumuturilor slave. Mai mult, autorul citat arată că termenii referitori la cele mai importante părţi ale corpului omenesc, care sunt de origine latină, s-au păstrat cu tenacitate, pe când cei ce se referă la „detalii" au fost preluaţi din graiurile cu care istroromânii s-au aflat în contact[11]. Din acest studiu rezultă următoarea situaţie: din totalul de 125 de termeni, 59 (48,8%) sunt de origine latină, restul fiind de proveniență slavă – slavă veche, croată sau slovenă – 55 (45,6%) ori elemente din fondul autohton şi de origine italiană.

În schimb, atestările mai recente făcute pe baza teztelor istroromâne actuale ilustrează o mare scădere a frecvenţei de utilizare de către vorbitori a cuvintelor de origine latină, predominanţa absolută având-o împrumuturile din croată.

Vom întări cele afirmate aducând în discuţie două statistici pe care le-am facut mult mai aproape de zilele noastre, cu referire la structura vocabularului istroromân, aşa cum se reflectă el în textele înregistrate în ultimele trei decenii la istroromâni. Astfel, am întocmit o statistică a termenilor cuprinşi în textele culese în perioada 1980 – 1992, pe care le-am publicat în volumul *Texte istroromâne şi glosar,* Timişoara, 1982, în colaborare cu V. Frăţilă. Situaţia se prezintă astfel: din totalul de 1350 de cuvinte întâlnite în texte, 705 (52,2%) termeni sunt de origine slavă, inclusiv cuvinte vechi slave comune şi dacoromânei, croatisme, slovenisme, 565 (42%) sunt cuvinte româneşti de origine latină şi câţiva termeni mai recenţi de circulaţie internaţională, iar 79 (5,8%) de cuvinte sunt italienisme şi germanisme, ori de altă origine (mediogreacă), comune şi limbii române.

O a doua statistică am efectuat-o pe baza tuturor textelor înregistrate până în 1996, texte pe care le-am publicat în cartea *Dialectul istroromân. Texte şi glosar,* Timişoara, 1998, elaborată, de asemenea, în colaborare cu V. Frăţilă. De data aceasta proporţiile dintre cuvintele de origine slavă – croată sau slovenă – şi cele de origine latină s-au schimbat substanţial: *Glosarul istroromân,* alcătuit de noi, conţine 2520 de cuvinte, din care mai mult de 50% reprezintă împrumuturi din croată, iar 16% din unităţile lexicale sunt de proveniență croată sau slovenă. Totodată, 3% din totalul cuvintelor glosate sunt de origine exclusiv slovenă, 4,7% - de origine italiană, iar 3,5% sunt vechi împrumuturi slave, preluate din româna comună.

Cuvintele de origine latină, preluate din străromână, totalizează doar **25%**, în schimb ele sunt mai importante decât imprumuturile croate, întrucât aparţin fondului lexical esenţial, în timp ce împrumuturile din croată şi din celelalte limbi aparţin masei vocabularului, frecvenţa acestora din urmă în *texte* fiind cu mult mai mică, fapt pe care îl remarcă şi lingvistul croat August Kovačec[12].

Analiza tuturor textelor inregistrate în ultimele decenii (1982 – 2007), în localităţile menţionate şi în împrejurimi, confirmă convingerea noastră că influenţa limbii croate, în variantele ei standard şi ceacaviană, asupra graiurilor istroromâne s-a manifestat la toate nivelurile dialectului, chiar şi în domeniul relativ mai conservator al morfosintaxei. Materialul dialectal de care dispunem reprezintă o sursă bogată de exemple ilustrative şi o bază de nădejde pentru argumentarea tezelor teoretice despre starea actuală a dialectului.

O tendinţă importantă manifestată la vorbitorii dialectului în discuţie este frecvenţa mare cu care apelează ei la limba croată pe parcursul comunicării în grai. Cercetările dialectale pe care le-am întreprins asupra dialectului istroromân, vorbit de un număr din ce în ce mai redus de persoane, ne-au furnizat suficiente argumente în favoarea tezei că istroromânii prezintă un caz tipic de bilingvism asimetric. pe măsură ce trece timpul, se îngustează tot mai mult sfera de utilizare a dialectului, în favoarea limbii oficiale croate, limba populaţiei majoritare din zonă.

Această tendinţă generală de diminuare a gradului de utilizare a propriului idiom este o consecinţă directă a acţiunii mai multor factori de natură extralingvistică, în speţă social-economici. Repercusiunile directe ale manifestării acestei

asimetrii în bilingvismul istroromânilor sunt cât se poate de evidente: sporirea numărului de împrumuturi din croată, de calcuri şi semicalcuri lexicale şi gramaticale, abandonarea limbii materne pe secvenţe mai mici sau mai mari de text, dezvoltarea sinonimiei lexicale interlingvistice, amplificarea întrepătrunderilor de registre lingvistice, pe măsura amplificării situaţiilor reale ce se impun în actul comunicării, trecerea de la codul istroromân la cel croat şi (mai puţin) invers.

Indiferent că este vorba de bilingvismul de tip simetric sau de cel de tip asimetric, manifestarea acestuia are un caracter *activ, general* şi *obligatoriu* pentru comunitatea respectivă.

Distingem, totodată, două forme secundare de manifestare a bilingvismului la grupul pe care l-am cercetat mai mulţi ani la rând:

1. Utilizarea de către vorbitori a fiecărui cod lingvistic în parte. Debitul textelor produse într-un sistem lingvistic sau altul diferă în funcţie de diversele împrejurări de viaţă, de importanţa acestora din punct de vedere social, economic, politic, cultural, de încadrarea evenimentelor concrete în spaţiu şi timp.

2. Trecerea voită sau involuntară, pe aceeaşi secvenţă de text, de la un cod lingvistic la altul, din motive de natură socio- sau psiholingvistică.

Concurenţa structurilor lexico-gramaticale din limba oficială şi a celor din idiomul matern se finalizează prin masive dislocări în consistenţa sistemului acestuia din urmă, ca şi consecinţă firească a presiunii tot mai puternice manifestate de limba oficială.

Această tendinţă, tot mai mult resimţită în special în vocabular, imprimă bilingvismului la care ne referim, în totalitatea sa, un caracter tot mai pronunţat asimetric.

Oricum, nici pe departe nu putem vorbi de o „mixtare", de o „croatizare" a idiomului, chiar dacă se observă importante modificări ale sistemului istroromân sub presiunea graiurilor croate invecinate, căci în esenţa lui morfosintactică se conservă destul de bine, ci de o abandonare tot mai frecventă din partea vorbitorilor în comunicare a propriului idiom şi de treceri aproape pe neobservate de la codul limbii materne la cel croat, treceri explicate de cele mai multe ori şi prin uitarea pentru moment a unor cuvinte din codul matern, ori, dimpotrivă, prin grija excesivă a interlocutorilor de a fi percepuţi mai exact. Iată câteva exemple:

„...Am trei fečor: doi muşki şi o jensca, doi fil' şi o fil'e" (*Am trei feciori: doi bărbaţi şi o femeie, doi fii şi o fiică"*)[Doričič Anton, 55 ani, Jeián, 1982].

„Za vręme rata, când a fost osta; ni ie nepocretna, nego bolna iaco" (*În timpul războiului, când a fost războiul: nu e imobilizată / la pat/, dar e foarte bolnavă.)*[Tone Turcovič, 57 ani, Jeián, 1982].S

„Ke şi čia-n vârh de seliște sus av stara târcva, stara beşęreca... betăra beşęreca... e şi d-atunče pac av facut" *(Că şi acia-n vârful satului sus au făcut... bătrâna biserică, vechea biserică)* [Sancovič Mate, 78 de ani, Jeián, 1982].

„Noge imam slabe, pičorele me doru" *(Am picioare slabe, picioarele mă dor)* [Tone Doričič, lu Kľone, 69 ani, Jeián, 1992].

„Atunče aveţ din Rica curiera na iuitro, osam i pol, onda ie deset pol, onda ie cuarat şi dvanaist... (Atunci aveţi autobuzul din Rieka de dimineaţă, opt şi jumătate, apoi zece şi jumătate, apoi la un sfert la douăsprezece...)[Anton Doričič, 65 de ani, Jeián, 1992].

„A vro vota popiem şi zĺlica vir, pac cu radensca, cu mineralna ĺpa. Ma vro vota, ma retco şĺ. MĺI bire-i ne! Bę nu-i sâro. Şi de poliție te morę ste vedę pre cĺle când trĺje auto. Poliția te cĺța țe le iĺ dozvola. Cĺ-i mĺi bire ne bę niş." *(Câteodată beau şi puţin vin, dar cu radensca, apă minerală. Dar câteodată, dar rar aşa. Mai bine nu! A bea nu-i sănătos. Şi poliţia te poate vedea pe stradă când conduci automobilul. Poliţia te agaţă şi îţi ia permisul. Că-i mai bine a nu bea nimic.)*[Pepo Glavina, 42 de ani, Suşnievița, aprilie, 2000].

„Io jives ân Lucavăţ, opčina MĺtuPi, Iĺ de MĺtuPi doi kilometri. Şi a mę cĺsa Ím privatno , ie acĺsa doi cature *i* radion-Ím ş-aşĺ, bire... Ne, ân Jeián n-Ím niş. Io Ím mes t"a de-acĺsa. Ân Lucavăţ Ím cĺsa mę. Sto dvadeset i sedăm, Lucavăţ. Din Jeián ie petnaist kilometri pâr la Lucavăţ... Pocoinile-a fost din Lucavăţ, ie-a colę biveit." *(Io locuiesc în Lucavăţ, comuna Matuli, de la Matuli doi kilometri. Şi casa o am în proprietate, este o casă cu două caturi şi atelier am şi aşa, bine ...Nu, în Jeián nu am nimic. Eu am plecat (am mers) de acasă. În Lucavăţ am casa mea. O sută douăzeci şi şapte, Lucavăţ. Din Jeián e 15 kilometri până la Lucavăţ... Răposatul a fost din Lucavăţ, el acolo a locuit (trăit))* [Pepo Doričič, 50 de ani, originar din Jeián, mai, 2007].

Frecventele pendulări ale vorbitorilor istroromâni, mai ales în discursul lor dialogat, de la codul limbii materne la cel al limbii croate, «anunţă» o slăbire a competenţei lingvistice în propriul lor idiom. De aceea, este necesar să se realizeze un echilibru în ceea ce priveşte competenţa bilingvă, cu atât mai mult în cazul membrilor comunităţilor etnice mai mici, prin măsuri culturale menite să conserve şi să

consolideze ambele sisteme lingvistice. Iar acest lucru va putea fi posibil numai în măsura în care autorităţile române şi croate se vor implica responsabil.

Un început, în acest sens, l-a constituit cel de-al III-lea simpozion internaţional dedicat limbilor în contact, de la Pola (Croaţia), din 31 martie – 1 aprilie, 2000, de data aceasta având ca temă *Idiomul istroromân ieri, astăzi, mâine.* La această importantă reuniune ştiinţifică internaţională, pe bună dreptate numită de participanţi «Primul Congres Internaţional al Istroromânilor», cu o problematică extrem de interesantă – *identitatea lingvistică a istroromânilor* –, au participat lingvişti, istorici, etnologi, oameni de cultură şi de presă din Italia, Croaţia şi România, reprezentanţi ai autorităţilor croate locale şi române de la ambasada noastră din Zagreb, parlamentari, consilieri guvernamentali şi prezidenţiali români.

Iniţiatorii acestei reuniuni au fost prof. univ. dr. Goran Filipi, decanul Facultăţii de Filozofie din Pola, cunoscut prin lucrările sale de referinţă despre dialectul istroromân, şi dr. Petru Emil Raţiu, preşedintele Asociaţiei culturale istroromâne "Andrei Glavina" de la Roma, un inimos susţinător al afirmării identităţii istroromânilor şi al ocrotirii graiului lor. În intenţia organizatorilor, ca de altfel şi a celor invitaţi să participe la acest prim **"Congres al istroromânilor"**, a fost, între altele, şi implicarea unor factori guvernamentali din Croaţia şi România, în vederea acordării unei minime tutele instituţionale acestui mic grup etnic şi graiului său, care s-a conservat vreme de secole, de când s-a desprins de matca sa, străromâna.

Au mai participat cercetători din Italia, Franţa, Belgia, România şi Croaţia: lingvişti, etnologi, istorici, precum şi membri ai Parlamentului României, conducători de departamente pentru românii de pretutindeni de la Ministerul Educaţiei Naţionale şi Ministerul Culturii, reprezentanţi ai mediei româneşti de la Radio România Internaţional, TV – Arad şi Pola etc. Nu au lipsit, desigur, nici reprezentanţii unor organisme internaţionale din Consiliul Europei, de la departamentele pentru limbi regionale.

Dintre lingviştii români, care au studiat îndeaproape dialectul istroromân, au participat cu comunicări dr. Petru Neiescu, de la filiala Academiei Române din Cluj-Napoca, prof. univ. dr Vasile Frăţilă şi prof. univ. dr. Richard Sârbu, de la Universitatea de Vest din Timişoara.

Cu ocazia acestei reuniuni internaţionale de mare anvergură, prima de acest fel iniţiată de autorităţi croate (NB!), participanţilor li s-a oferit minunatul prilej de a lua contact direct cu membrii comunităţilor istroromâne din localităţile Jeiane (Jeiăn), Susnievița, Kostârčane, Bârdo, Sucodru, Noselo, prin deplasările organizate la nord şi la sud de Muntele Učka, unde aceştia vieţuiesc de veacuri, conservându-şi tradiţiile, portul şi graiul, în ciuda numărului lor tot mai mic (în prezent, circa 300, după informaţiile pe care le deţinem) şi al mediului aloglot în care fiinţează, fiind supuşi la o puternică influenţă de lungă durată din partea limbii oficiale croate, limba populaţiei majoritare.

Cauzele sunt multe: abandonarea vechilor ocupaţii din domenii în care termenii vechi româneşti erau indispensabili procesului de comunicare, abandonarea dialectului de către tineri prin părăsirea ţinutului natal cu ocazia schimbării locului de muncă în alte oraşe, prin căsătorii în alte localităţi, apelul frecvent la limba croată, limba populaţiei majoritare, în diversele circumstanţe vitale din afara vetrei satului etc.

Şi totuşi, relevanţa celor văzute şi auzite la istroromâni în acele zile la Susnievița şi, mai ales, la Jeiăn a fost una marcată de optimism: ei, românii sau vlahii istrieni, cicii, ciribirii ori "istrovlahii", cum li se mai spune prin partea locului, vor mai dăinui încă multă vreme prin limba lor strămoşească, fiind animaţi de gândul identităţii lor şi stăruind în tradiţii culturale proprii numai lor, conservate şi cultivate în continuare cu atâta râvnă de tinerii şi de vârstnicii grupaţi în Asociaţia culturală "Jeianski zvonciari" - "Clopotarii din Jeiăn". În această societate cultural-artistică se cântă, se joacă şi *se cuvântă* "jeieneşte". Liderii acestui ansamblu artistic se remarcă prin pricepere, profesionalism şi devoţiune ca inimoşi propagatori ai cultului pentru străvechiul lor grai, ca sprijinitori şi cultivatori ai tradiţiilor istroromâne, ca autori de texte în grai pentru piesele lor muzicale destinate spectacolelor din ţară şi din străinătate. Tinerii şi mai vârstnicii interpreţi ai ansamblului folcloric din Jeiăn, laolaltă cu ceilalţi săteni însoţitori, au lăsat tuturor celor veniţi de la simpozion impresii de neuitat şi, mai presus de orice, hotărârea lor fermă de a dăinui cu orice preţ şi de acum înainte în spaţiu şi timp, prin limbă, tradiţii, cântece şi dansuri.

Acesta, ca şi alte asemenea momente, trăite la vederea chipurilor luminate de un binefăcător optimism ale colocutorilor noştri localnici, ne-au transmis o stare de linişte la gândul că peste ani, când vom reveni pe aceste locuri, poate cu ocazia unui viitor congres al istroromânilor, vom constata cu satisfacţie împlinirea deziderateloor mărturisite de oamenii locurilor vizitate: amplificarea interesului pentru conservarea şi cultivarea limbii şi a tradiţiilor comunităţii de istroromâni.

Dar de atunci s-au scurs 18 ani şi în sprijinul

idealului afirmat în aprilie 2000 nu s-a făcut mai nimic substanţial din partea autorităţilor.

E drept, cercetările acestui dialect au continuat, s-au intensificat chiar. Asta poate şi de teama cercetătorilor că nu le mai ajunge timpul să înregistreze tot ce s-a mai păstrat din tezaurul străvechi al românităţii noastre occidentale, ameninţat cu dispariţia sub imperiul masivelor influenţe aloglote. Bunăoară, în septembrie 2007 un grup de universitari timişoreni au întreprins, în cadrul unui grant de cercetare (director de program – prof. dr. Vasile Frăţilă), timp de 10 zile, ample anchete dialectale în localităţile cu istroromâni. La un răstimp de numai un an, în aceeaşi zonă s-a deplasat un grup de cercetători etnologi de la Complexul Muzeal «Astra» din Sibiu, care au izbutit să pună în evidenţă o seamă de valori culturale tradiţionale istroromâne şi să aducă, ulterior, la cunoştinţa celor interesaţi preţioase informaţii etnografice prind istroromânii.

E drept că s-a iniţiat din partea revistei Formula AS o amplă acţiune de aducere la cunoştinţa românilor a unor preţioase informaţii de ultima oră despre destinul istroromânilor, despre ocupaţiile, tradiţiile, obiceiurile şi starea graiului lor. Revista a prilejuit numeroşilor cititori să-şi exprime în paginile ei gândurile lor despre ce trebuie făcut pentru salvarea acestei comunităţi româneşti de la dispariţie şi pentru revigorarea ei.

E drept că s-au mai organizat manifestări menite să sensibilizeze publicul larg de la noi din ţară şi din alte părţi, cu privire la chestiunea istroromânilor. Astfel, în mai 2007 Ervino Curtis şi soţia sa Elena Pantazescu din Trieste, doi inimoşi şi generoşi propagatori ai istoriei, limbii, tradiţiilor şi culturii acestei mici comunităţi lăsată uitării de toţi, au organizat o expoziţie itinerantă intitulată *"Istroromeni, una picolla cultura nella grande storia"*. Cu acestă expoziţie s-au deplasat ulterior şi înalte oraşe din Italia şi Austria, iar la noi în ţară au poposit la Timişoara şi la Sibiu. În iulie anul trecut, ansamblul *"clopotarilor din Jeiăn"* a fost invitat la *Festivalul inimilor* de la Timişoara, unde s-a bucurat de o călduroasă primire şi de un binemeritat succes. Iar la începutul lui septembrie, 2008, la Sibiu, într-o amplă manifestare, bine organizată de colectivul de la Complexul Muzeal Naţional "Astra", într-o triplă dimensiune cultural-artistică: expoziţia itinerantă *"Istroromânii ieri şi azi"*, organizată de soţii Ervino şi Elena Curtis, un simpozion cu tema *"Istroromânii: repere cultural-istorice"*, la care au participat cadre didactice universitare din Sibiu şi Timişoara, cercetători cu preocupări îndelungate în domeniu, ziarişti, oameni de cultură şi un numeros public. Cel de-al treilea moment l-a constituit spectacolul folcloric prezentat de *zvonciarii* istroromâni.

Toate acestea sunt mai mult decât salutare, dovedind nu numai un interes pentru o curiozitate ştiinţifică, sau un exerciţiu cultural de rutină, ci aşa cum se exprimă un binecunoscut prieten al istroromânilor de dincolo de Prut, Vlad Cubreacov, un angajament total întru salvarea şi dăinuirea identităţii istroromâne în Istria.

Manifestări culturale la Sibiu, 5-6 septembrie 2008

Nu s-a întreprins, însă, nimic din partea autorităţilor noastre şi croate în direcţia conservării aceste mici etnii româneşti, a tradiţiilor şi graiului ei, deşi istroromâna a fost inclusă de către UNESCO în «Cartea roşie» a limbilor ameninţate cu dispariţia.

Rostul autorităţilor româneşti, care nu se angajează ferm în sprijinirea istroromânilor pentru ca aceştia să-şi păstreze identitatea etnoculturală şi lingvistică, este suplinit, din fericire, cu asupra de măsură de deputatul basarabean Vlad Cubreacov, membru al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, iniţiatorul Proiectului de Rezoluţie prezentat la Strassbourg, intitulat *"Istroromânii trebuie salvaţi"*, prin care a adus chestiunea istroromânilor pe agenda forurilor europene şi internaţionale. În acest proiect, salvarea identităţii române din Istria este considerată a fi o prioritate naţională, care impune statului croat şi celui român o implicare instituţională şi financiară efectivă. Credem că implicarea autorităţilor române şi croate în consolidarea identităţii lor nu trebuie să se manifeste doar în plan informal, ci în angajarea unui substanţial sprijin material acordat formaţiunilor cultural-artistice şi comunităţii de istroromâni, în general, pentru afirmarea identităţii lor pe multiple planuri: cultură, învăţământ (în dialect şi în româna literară). Materializarea acestui sprijin *efectiv* ar putea consta în acordarea de burse de studii tinerilor istroromâni, înlesnirea mai multor vizite, ca invitaţi, în România (unele şi în localităţi cu minoritatea croată de la noi, pentru a putea constata comparativ starea minorităţilor de la noi şi a medita asupra propriei situaţii etnice), organizarea unor şcoli de vară şi tabere de creaţie la Jeiăn, popasuri cu picnic, organizate de firmele noastre de turism pentru românii care merg pe coasta Adriaticei etc. – şi, de ce nu? – *iniţierea unor minme investiţii economice în zonă,* care să le asigure localnicilor stabilitatea în ţinutul natal.

Cercetările privind istoria, limba şi tradiţiile istroromânilor, destinul lor, în general, sunt astăzi deosebit de actuale, întrucât unii lingvişti şi etnologi străini ignoră o seamă de fapte lingvistice evidente şi adevărul istoric, realitatea însăşi, şi anume faptul că istroromâna de astăzi reprezintă un adevărat *muzeu viu al limbii române,* care reflectă prin categoriile sale lexico-gramaticale principale faze timpurii ale românei comune. Ei neagă în esenţă substanţa românească a acestui dialect, consistenţa sa, şi pun sub semnul întrebării chiar şi existenţa bilingvismului la vorbitorii istroromâni de azi. Se ignoră – sperăm că din neştiinţă – caracterul sistemic al graiurilor istroromâne[13].

Nu mai puţin şocante se dovedesc a fi şi teoriile

Manifestări culturale la Sibiu, 5-6 septembrie 2008

unor cercetători, care, în intenţia lor de a dezvălui geneza limbii croate, recurg la diverse «argumente originale», inadmisibile din punct de vedere ştiinţific, cel puţin cele ce privesc idiomul istroromân. După părerea lor, idiomul «ciribir» (istroromân – n.n. R.S.) nu este un dialect al limbii române comune, ci o limbă străveche, care îşi are obârşia în antichitatea civilizaţiei preiraniene din Asia Mică şi în care comunicau strămoşii croaţilor de astăzi[14].

Deşi în principiu suntem de acord cu autorii citaţi, referitor la necesitatea conservării comunităţilor lingvistice relicve, cu tradiţiile lor străvechi şi cu valorile lor culturale, nu putem accepta teoriile lor despre originea istroromânilor şi a idiomului lor.

Pe o poziţie fundamental opusă faţă de aceşti cercetători se situează o serie întreagă de remarcabili lingvişti străini şi români, cum ar fi de exemplu, August Kovačec, Goran Filipi, Elena Scărlătoiu şi alţii[15], care cu mare atenţie şi cu un deosebit interes, bazându-se pe fapte de limbă concrete şi relevante, determină statutul etnolingvistic al istroromânilor de azi, potrivit unor exigenţe ştiinţifice obiective. Astfel de cercetări se dovedesc a fi deosebit de preţioase, mai ales acum, în contextul Europei de azi, cu politica

ei deschisă de considerare şi susţinere a năzuinţelor oricărei comunităţi etnice şi lingvistice, indiferent de mărimea ei, deoarece valorile culturale ale fiecăreia, create în decursul veacurilor, reprezintă un aport original şi preţios la tezaurul cultural general european.

Note:

1. Vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne,* în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, vol. II, Bucureşti, 1926; Cf. şi A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale,* Bucureşti, 1971. (v. şi cap. *Istroromâna, Tratatul de dialectologie românească,* Craiova, 1984, p. 550 şi urm.). Vezi şi Goran Filipi, *Atlasul lingvistic istroromân,* Pola, 2002.
2. Cf. *Istoria limbii române,* Iaşi, 1980, p. 308, 311.
3. Cf. *Istoria limbii române, vol.I,* Bucureşti, 1961, p. 220-221.
4. Vezi Emil Petrovici, *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei şi problema teritoriului de formare a limbii române,* în „Cercetări de lingvistică", XII, nr. 1, Cluj, 1967, p. 11-19.
5. Vezi Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţii lingvistice cu slavii de sud,* Bucureşti, 1998, p. 325.
6. De la cr. *čiča* «unchi»; acest etnonim semnifică un conducător, un cneaz, sau provine de la numele feudalului istrian de origine vlahă Pascalus Chichio, pe moşiile căruia lucrau strămoşi ai istroromânilor de azi.
7. Acest etnonim, după părerea unor lingvişti reflectă rotacismul, o particularitate fonetică specifică a acestui dialect: *čire* (*«cine»*) + *bire* (*« bine»*). Credem că provine de la tc. *ceri beri «apărător de graniţă, grănicer»,* întrucât, aşa cum se ştie din istorie, «vlahii– voinici», organizaţi în «cătune», ca apărători ai graniţelor sârbeşti, adesea luptau cu turcii, beneficiind, ca recompensă, de aşa-numitul «drept valah», din partea regilor sârbi (de ex., în timpul domniei lui Uroş al III-lea). Vezi Sextil Puşcariu, *op. cit.,* p. 9; Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în secolele XII – XV,* "Anuarul Institutului de Istorie Universală din Cluj", I (1922), p. 279 – 299; *Vlahii şi Morlacii,* "Publicaţiile Institutului de Istorie Universală", Cluj, 1924; Idem, *Originea coloniilor române din Istria* (Academia Română, Secţia Istorie, Seria III, tom. II, mem., 4), Bucureşti, 1924; idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu,* Bucureşti, 1959; Anton Kovaz, *Dei Rimgliani o Vlahi d'Istria,* "L'Istria", 1-2, Trieste, 1946; Giuseppe Vassilich, *Sui rumeri dell'Istria. Loro sedi. Quando e donde vennero* (Riassunto storico-bibliografico), Gabinetto di Minerva, Nuova Serie, vol. XXII, 1899-1900, fascicolo primo, Trieste, 1900, p. 157-236. Cf. şi Goran Filipi, *Atlasul lingvistic istroromân,* Pola, 2002.
8. Vezi Iosip Miličevič, *Istrovlasi ili čiribirci,* «Jadranski zbornik», 13, Pola – Rieca, 1989, p. 301 – 302.
9. Într-o prezentare mai amplă, această problemă a constituit subiectul lucrării pe care am susţinut-o la Cel de-al 13-lea Congres Internaţional al Slaviştilor, care a avut loc la Ljubljana în 2003. Cf. *Aktual'nye tendencii v istrorumynskom dialekte. Vlijanie chorvatskogo jazyka,* publicată în "*Romanoslavica*", nr. 38, p. 77-85.
10. Cf. *Limba română,* I. Privire generală, Bucureşti, 1940, p. 193.
11. Vezi studiul *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân,* în Analele Universităţii din Timişoara, XXXVIII, 2000, p. 127-198.
12. A. Kovačec, pe baza ocurenţelor lexicale în textele care au alcătuit corpusul cărţii sale *Dicţionar istroromân – croat,* ajunge la conluzia că lexemele moştenite din româna comună reprezintă cea mai importantă componentă a textelor istroromâne glosate, cu o mare frecvenţă de apariţii, în timp ce elementele străine (slave, în special croate, şi italiene), în ciuda numărului lor mare, ocupă un loc periferic în vocabular. Vezi *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima),* Pola, 1998, p. 306.
13. Iosip Miličevič, *Postoje li istrorumunji? "Annales, Anali za istrske in mediteranske študije"*, 6/'95, Series historia et sociologia, 2, Koper, 1995, p. 99.
14. Prof. dr. Ivan Biondič, dr. A.Ž. Lovrić, dr. Stjepan Murgić, dr. Mladen Rac, *Žejanci su prahrvati, a ne Rumunji,* "Glas Istre", 9 oct, 2000, p. 19.
15. Vezi, de exemplu, în aceeaşi revistă "*Annales, Anali za istrske in mediteranske študije", 6/'95, Series historia et sociologia,* 2, Koper, 1995: August Kovačec, *Iezik istarskih "Rumunija",* p. 65-74; idem, *Hrvatski i talijanski uticaji u istrorumunjskoj gramatici,* p. 89-97; Goran Filipi, *Istrska ornitonimia: ptičja imena v istrorumunskih govorih,* p. 77-88; Srdja Orbanić, *Status attuale delle comunitŕ istroromene,* p. 57-64; Ervino Curtis, *La lingua, la storia, le tradizioni degli istroromeni,* în vol. *L'Istroromeno. La lingua, la cultura, la storia. Parliamone per salvarlo,* Trieste, 1996, p. 6-12; Fulvio Di Gregorio, *Alcune note storiche sugli istroromeni,* în acelaşi volum *L'Istroromĺno...,* p. 20-24; Dario Marušič, *Le tradizioni musicali dei rumeri,* în acelaşi volum *L'Isroromeno...,* p. 14-19. Cf. şi Elena Scărlătoiu, *Istroromânii şi istroromâna. Relaţiile lingvistice cu slavii de sud,* Bucureşti, 1998.

Bibliography

1. *History of Romania in Historical Data,* elaborated by Dinu C. Giurescu, Horia C. Matei, Nicolae C. Nicolescu, Marcel D. Popa, Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănciulescu, coordinated by Dinu C. Giurescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 200
2.Teodor Burada, *O călătorie în satele româneşti din Istria / A Voyage through the Romanian Villages in Istria,* Iaşi, Tipografia Naţională, 1896
3.. Josif Popovici, *Dialectele romîne / Romanian Dialects,* HALLE A.D.S. Editura Autorului, 1914
4. Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne / Istro-Romanian Studies,* Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1906